

קדושת בית כנסת

מהמשניות במסכת מגילה עולה שיש קדושה לבית הכנסת. ממה נובעת הקדושה ומה גדריה?
הרמב"ן מסביר שלבית הכנסת יש קדושה של תשמישי מצוה:

ויש לישב ולומר דבית הכנסת עשו אותו כתשמישי מצוה לולב וסוכה, והן עצמן אע"פ שנזרקין לאחר זמן בזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד, כדאמרינן התם אסור להרצות מעות כנגד נר של חנוכה והוינן בה וכי נר קדושה יש בו ומסקנא דאסיר, והתם נמי אמר' דנויי סוכה אסור להסתפק מהן כל שבעה... ופירוש הדברים דנויי סוכה אסורין בשעת מצותן משום דחל שם שמים עליהן, אבל אם בא לסלקן מן המצוה ולהסתפק מהן אסור משום מוקצה למצותו... לפיכך בית הכנסת כל זמן שבני העיר רוצין בו ומצותן עליו נוהגין בו קדושה ואפ"ל בחרבנו, שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לשפץ אותו ולבנותו, אבל אם נמלכו למכרו כבר עבר זמן מצותו כסוכה לאחר שבעה ונפקעה קדושה [דמצוה] מיניה. ואין ספק (דמצוה) דמכירה זו האמורה בבית הכנסת בכל מקום אינה אלא בשיש להן בית הכנסת אחרת, דאי לאו הכי ודאי אסור...

אין קדושה עצמית לבית הכנסת, אלא חשיבות המקום נובעת מהמצוות הנעשות בו. בדברי הר"ן במסכת מגילה עולה שיש קדושה למקום עצמו - "כיון שעיקרו לומר בו דבר שבקדושה - הטילו בו חכמים קדושה מדבריהם", אך עדיין לא מבואר מה מקורה של הקדושה מדבריהם. גישה מרכזית אחרת מסביר שקדושת בית הכנסת דומה לקדושת המקדש. לא מדובר על אותה רמה של חומרת קדושה אך הקדושה יונקת מיסוד של בית המקדש. עקרון זה כבר עולה בסוגיית הגמרא במסכת מגילה:

תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא. שבכל מקום שגלו - שכינה עמהן. גלו למצרים - שכינה עמהן... בבבל היכא? אמר אביי: בבי כנישתא דהוצל, ובבי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא. ולא תימא הכא והכא, אלא: זמנין הכא, וזמנין הכא. אמר אביי: תיתי לי, דכי מרחיקנא פרסה - עיילנא ומצלינא התם. אבוה דשמואל [ולוי] הווי יתבי בכנישתא דשף ויתיב בנהרדעא, אתיא שכינה, שמעו קול ריגשא. קמו ונפקו רב ששת הווי יתבי בבי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא, אתיא שכינה ולא נפק. אתו מלאכי השרת וקא מבעתו ליה, אמר לפניו: רבוננו של עולם! עלוב ושאינו עלוב מי נדחה מפני מי? - אמר להו: שבקוהו. (יחזקאל י"א) ואהי להם למקדש מעט, אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל. ורבי אלעזר אמר: זה בית רבינו שבבבל. דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים צ) ה' מעון אתה היית לנו - אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. אמר אביי: מריש הואי גריסנא בבייתא ומצלינא בבי כנישתא, כיון דשמעית להא דקאמר דוד (תהלים כ"ו) אהבתי מעון ביתך, - הואי גריסנא בבי כנישתא. תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל, שנאמר (ירמיהו מ"ו) כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא, והלא דברים קל וחומר: ומה תבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה - נקבעים בארץ ישראל, בתי כנסיות ובתי מדרשות שקורין ומרביצין בהן תורה - על אחת כמה וכמה...

לאחר גלות ישראל השכינה גלתה עמהם, ויש השראת שכינה בבתי כנסיות שבבבל. הגמרא משתמשת בביטויים של מקדש מעט ומעון, שמבטא יסוד של בית לשכינה. הקשר בין המקדש ובתי כנסת עוהל גם בדברי הספרא בפרשת בחוקותי (פרשה ב) - "והשמדתי את מקדשכם מקדש מקדשי מקדשכם לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות".
ספר היראים הרחיב בהבנה זו:

'ויראת מא-לוהיך' - צוה בהכנס אדם למקדש או בבית הכנסת או לבית המדרש שינהג בהם מורא וכיבוד, דכתיב בפרשת בהר סיני 'את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו'... ומצינו בית הכנסת ובית המדרש שנקראו מקדש, דתניא בתורת כוהנים: 'והשימותי את מקדשיכם' - מקדש מקדשי מקדשיכם - לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל. למדנו, כשאמרה תורה את מקדשי תיראו - שבתי כנסיות ובתי מדרשות בכלל. (סימן תט)

וכשם שאסור ליהנות מן ההקדש, כך אסור ליהנות מבתי כנסיות ובתי מדרשות שנתייחדו לתפילה לדרשה, שגם זה הקדש. (סימן קד)

גם בדברי הרמב"ם אנו מוצאים את יסוד זה. בפרק יא מהלכות תפילה הרמב"ם עוסק בענייני בית הכנסת והפסוקים המוזכרים שם קושרים את בית הכנסת למקדש לביתו של ה' (הלכות

ט,יא). כך גם במניין המצוות לגבי איסור פגיעה בבתי עבודת ה' שבכלל זה לא לאבד את המקדש ובתי כנסיות (ל"ת סה, הלכות יסודי התורה וז').
 הרב אשר וייס סקר בשיעורו י"ג עניינים שבהם נלמדים דיני בית כנסת מדיני המקדש². ונזכיר כמה מהדוגמאות בלשונו:

היכל או עזרה: הנה מצינו כמה הלכות בפרטי הלכות ביהכ"נ ותוקף קדושתו הנגזרים מדמיון בית הכנסת למקדש, וכבר כתב המהרי"ק בסוף שורש קס"א, דלהרבה דברים נקראו בתי כנסיות ובתי מדרשות בית מקדש מעט, ונפרט. אלא שבבית יוסף בסוף סי' קנ"א הביא להסתפק אם קדושת ביהכ"נ כקדושת ההיכל, וגם עליותיו נתקדשו או שמא הוא כקדושת עזרה ועליותיו לא נתקדשו ע"ש. ונפרט בזה.

הנה כתב בשו"ע סי' קנ"א סעיף י"ב "יש להזהר מלהשתמש בעליה שעל גבי בית הכנסת תשמיש קבוע של גנאי, כגון לשכב שם, ושאר תשמישים יש להסתפק אם מותר", ושורש הספק כתב בבית יוסף שם אם קדושת ביהכ"נ כקדושת ההיכל היא שעליותיו נתקדשו או כקדושת העזרה שעליותיו לא נתקדשו, ועיין במשנ"ב שם סק"מ שהביא דבריו. הרי לן נפקא מינא להלכה במהות קדושת בית הכנסת ובמה דומה היא לקדושת המקדש. (וע"ע במרדכי שבת סימן רכ"ח דהוי כקדושת ההיכל, ואכמ"ל).

והנה מהלך נפלא כתב הגר"ש סופר במכתב סופר ח"ב סי' א', ויסוד דבריו דכל מבנה בית הכנסת וצורתו מכוון כנגד בית המקדש. ארון הקודש ובו ספרי תורה- כנגד קודש הקדשים ובו לוחות העדות וספר תורה שבארון, עמוד התפילה- כנגד מזבח הקטורת שבהיכל, דכתיב "תכון תפילתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב", מגורה בדרום דהיינו נר חנוכה- כנגד מגורת המאור שבדרום, והבימה שבמרכז בית הכנסת כנגד מזבח החיצון, ולכן נהגו לעשות בימה זו מוגבהת- לעלות בה כשם שעולין למזבח ע"ג הכבש, והבימה היא כנגד המזבח לפי דברי בגמ' במגילה ל"א ע"ב דקורין בתורה פרשיות הקרבנות כדי שיחשב כאילו הקריב קרבן, ומש"כ נהגו דמברכין ברכת הגומל כאשר עולים לתורה כמו שהקריבו קרבן תודה ע"ג המזבח.

אמנם בשו"ת חת"ס או"ח סי' כ"ח, כתב דהבימה היא כנגד מזבח הקטורת ע"ש, ונראה לכאורה דזה תלוי במה שנסתפק הב"י אם בית כנסת קדוש כקדושת ההיכל או כקדושת העזרה כנ"ל, דאם הוא כהיכל מסתבר כהחת"ס דהבימה כנגד מזבח הזהב, ואם הוא כעזרה מסתבר דהוא כנגד מזבח החיצון, ומ"מ לפי דברי המכתב סופר כל צורת ביהכ"נ ומבנהו כנגד בית המקדש כולו, ארון הקודש כנגד קדש הקדשים, קדמת בית הכנסת כנגד ההיכל ועמוד התפילה כמזבח הקטורת, מרכז ביהכ"נ ומקום ישיבת הצבור הוא כעזרה, ובמרכז הבימה כנגד המזבח החיצון. ונראה עוד בדרך זה מה שנהגו לעשות פרוכת לארון הקודש כנגד הפרוכת שחצצה בין קה"ק להיכל.

פתח בית הכנסת: בשו"ע סי' ק"נ סעיף ה' איתא "אין פותחין פתח בית הכנסת אלא כנגד הצד שמתפללים בו" וטעם הלכה זו מבואר בבית יוסף דילפינן מהיכל שפתחו היה במזרח מול קדש הקדשים, וכך בבית הכנסת הפתח צריך להיות מול ארון הקודש, וכן מבואר בלשון הרמב"ם פ"א מתפלה ה"ב "ואין פותחין פתחי ביהכ"נ אלא במזרח שנאמר והחוננים לפני המשכן קדמה", ע"ש.

עושים עזרה לפני בית הכנסת דומיא דאולם שלפני ההיכל כ"כ הב"ח בסיומן צ', ומקור הדברים בירושלמי ברכות פ"ה הלכה א' ע"ש.

נראה שבעניין זה מצאנו מחלוקת עקבית בין הרמב"ם והרמב"ן. הרמב"ם בספר המצוות ובהלכות בית הבחירה מגדיר את מטרת המקדש כמקום עבודה-

מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות, וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה שנאמר ועשו לי מקדש... (בית הבחירה א,א)

על ידי הקרבת הקרבנות עובדים את ה' ובית המקדש ממלא את ייעודו. שיטת הרמב"ן בפירושו על התורה בתחילת פרשת תרומה היא שמטרת המקדש/משכן היא מקום שבו יהיה המשך השראת שכינה. השראת השכינה שהייתה במעמד הר סיני תמשיך לדורות בבית המקדש. השלכה ראשונה למחלוקת זו נוגעת למניין המצוות. הרמב"ם מונה את כל הכלים באותה מצוות עשה של בנין המקדש כי זה חלק עיקרי במשמעות בניית המקום. לעומת זאת הרמב"ן מונה בנפרד את מצוות בניית הארון. הארון מבטא את מקום השראת השכינה ולכן לשיטתו הוא נמנה בנפרד³.

¹ לגבי הריסת בית כנסת ראה במאמרו של אביעד בינגשטוק בנושא הריסת בתי כנסת בתוך דף קשר לתלמידי ישיבת הר עציון גליון 1026 <http://vbm-torah.org/dk/5766/1026mamar2.html>.

² ראה <http://www.torahbase.org/?p=435>.

³ בעניין זה ראה בשיעורו של הרב אשר וייס בעניין בניין בית המקדש - <http://www.torahbase.org/?p=3907>.

השלכה שנייה נובעת ביחס לבית הכנסת. לשיטת הרמב"ם גם בית הכנסת הוא מקום עבודה, שהרי תפילה היא עבודה כפי שהרמב"ם מונה בסהמ"צ עשה ה. בבית המקדש נעשית עבודת הקרבנות ובבית כנסת עבודת התפילה. הרמב"ן סובר שקדושת בית הכנסת היא כתשמישי מצווה. אין קדושת ביכ"ס כקדושת המקדש ששם יש השראת שכינה אלא המקום מיועד לקיום מצוות תפילה ומפגש בזמן זה. לשיטתו אין מדובר על אותו סוג של קדושה. יתכן והשלכה נוספת תהיה בשאלה האם יש מצוות לבנות בית כנסת. בעניין זה נצטט משיעור אחר של הרב אשר וייס:

כתב הרמב"ם בהלכות תפלה (יא, א) "כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפלה בכל עת תפלה, ומקום זה נקרא בית הכנסת". ומבואר מדברי הרמב"ם דמלבד המצוה להתפלל בציבור יש מצוה להכין בית כנסת ויש לעיין במקור מצוה זו.

ובדברי הזוה"ק (בשלה נ"ט ע"ב) איתא "פקידא למבני מקדשא לתתא כגונא דבי מקדשא דלעילא כמא דאת אמר מכון לשבתך פעלת ה', דאיצטריך למבני בי מקדשא לתתא ולצללא בגויה צלותא בכל יומא למפלח ליה לקדשא בריך הוא דהא צלותא אקרי עבודה". ומבואר בדברי הזוה"ק דמצוות בנין בית הכנסת ענף היא ממצוות בנין המקדש כיון דתפילה אקרי עבודה. ולא זו בלבד דבתי כנסת ובתי מדרשות נקראו בתי מקדש מעט, כמבואר במגילה כ"ט ע"ב, אלא בבנייתן אף מקיים מצוה ד"ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם".

אמנם בשדה חמד כללים מערכת ב' כלל מ"ד הביא מכמה חכמי ספרד שאין בזה מצוה מוגדרת אלא בכלל צרכי רבים הוא, עי"ש. ועיין במנחת אשר במדבר סימן נ"ד שהארכתי במקורות רבים והלכות שונות שבהם למדנו שיש דמיון בין בתי כנסיות, פרטיהם ודקדוקיהם, לבית המקדש, פרטיו ודקדוקיו, עי"ש.

האם יש הבדלים בין קדושת בית הכנסת והמקדש חוץ מחומרתם? הגמרא במסכת ברכות מונה מספר הלכות ששונה דין בית כנסת מבית המקדש-

... אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה: הנכנס לבית הכנסת על מנת שלא לעשותו קפנדריא - מותר לעשותו קפנדריא. רבי אבהו אמר: אם היה שביל מעיקרו - מותר. אמר רבי חלבו אמר רב הונא: הנכנס לבית הכנסת להתפלל - מותר לעשותו קפנדריא שנאמר ובבא עם הארץ לפני ה' במועדים וגו'.

ורקיקה מקל וחומר. אמר רב ביבי אמר רבי יהושע בן לוי: כל הרוקק בהר הבית בזמן הזה - כאילו רוקק בבית עינו, שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים. אמר רבא: רקיקה בבית הכנסת - שריא, מידי דהוה אמנעל. מה מנעל, בהר הבית - אסור, בבית הכנסת - מותר, אף רקיקה - בהר הבית הוא דאסור, בבית הכנסת שרי... ואימא: הר הבית דאסור במנעל - לילפא ממנעל, אבל בית הכנסת דשרי במנעל, אדיליף ממנעל ולהיתר - גילף מקפנדריא ולאסור! - אלא אמר רבא: כי ביתו. מה ביתו, אקפנדריא - קפיד אינש, ארקיקה ומנעל - לא קפיד אינש, אף בית הכנסת: קפנדריא הוא דאסור, רקיקה ומנעל - שרי. (סב, ב)

בעקבות גמרא זו הציע הרב סולובייצק חילוק מעניין בין קדושת בית הכנסת ובית המקדש (שיעורים לזכר אבא מרי ח"א עמוד פ):

כל ההלכה שצריכים לכבד בתי כנסיות ואסור לנהוג בהם קלות ראש, כמבואר במגילה (כת, א) וברמב"ם הלכות תפלה פי"א ה"ה ("בתי כנסיות ובתי מדרשות נוהגין בהן כבוד ומכבדים אותן ומרביצין אותן") היא תוצאת הלכה של קדושת מקום והשראת השכינה האמורה בכתי כנסיות. אמנם אנו מוצאים כמשנה ברכות ריש פרק הרוואה, כי יש הבדל בין כבוד מקדש וכבוד בתי כנסיות. במקדש אסורה הכניסה במנעל, רקיקה אסורה, ובבתי כנסיות מנעל ורקיקה מותרים בשעה שקפנדריא אסורה בשתייהם. החילוק היסודי ביניהם הוא כי בשעה שכבית-הכנסת אדם חייב לנהוג בו כבוד, ביהמ"ק נתפס ביראה ככתוב ואת מקדשי תיראו. עיין ברמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ז שכתב: "מ"ע ליראה מן המקדש שנאמר ומקדשי תיראו ולא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שצוה על יראתו, ואי זו היא יראתו לא יכנס אדם להר הבית במקלו או במנעל שברגליו או באפונדתו או באבק שעל רגליו וכו'". א"כ חילוק זה בין כיבוד ליראה מסביר את ההבדלים בניהוג האדם במקדש ובביהמ"ק. מובן שמצות יראה (יראת הכבוד) מחייבת את האדם בהרבה דברים שאינו מצווה עליהם בנוגע לכיבוד ביהמ"ק. אלא שיש לשאול, מדוע לא נצטוינו גם על יראה בביהמ"ק כמו במקדש. סוף דבר, הרי יש בו השראת השכינה.

הסוגיא בברכות (סג, א) מפיצה אור בהיר על כל הענין: "אמר רבא כי ביתו, מה ביתו אקפנדריא קפיד אינש ארקיקה ומנעל לא קפיד אינש, אף בית הכנסת קפנדריא הוא דאסור רקיקה ומנעל שרי". עיקר ההבדל בין בית המקדש לבית הכנסת הוא בזה, כי בבית המקדש אסור לאדם לעשות דברים שהוא רגיל לעשות אותם כטרקלין שבביתו, ובביהכ"נ נאסרו רק הדברים שאדם מקפיד עליהם בביתו. כל אלה העסקים שהוא מטפל בהם בביתו הותרו גם בביהכ"נ.

נראה פשוט, כי רבא הציב כאן עקרון חדש ביחס להשראת השכינה. לפעמים הקב"ה מזמין את האדם לביתו, בית עולמים, והאדם הוא אורחו של הקב"ה. על פי ההלכה, האדם נמצא אז בבית הקב"ה. לפרקים, הקב"ה הממלא כל

עלמין והסוכב כל עלמין, יורד משמי ערבות, נענה לתפילת האדם והוא משרה את שכינתו בביתו של האדם. יציר כפיו של הקב"ה, האדם, שהיום הוא כאן ומחר בקבר, שוכן בתי חומר, הוא בעל הבית, והקב"ה, כביכול, הוא אורחו. הוא נכנס לביתו של האדם ודר עמו בכפיפה אחת. בשעה שהאדם נכנס לביתו של הקב"ה, חייב הוא ביראת הכבוד, כי הלא בא לפלטרין של מלך והוא כולו מלא התפעלות ויראת הרוממות; הכל צח והכל מזהיר, והכל מפואר. ברם כשהקב"ה מתארח בביתו של האדם - אז צריך בעה"ב להתנהג ככבוד וחשיבות אבל האורח אינו תובע ממנו יראה. וכן בית המקדש שנקרא בית ד' (כמו שכתוב, "את בית ד' ואת בית המלך ואת כל בית גדול שבירושלים"; "אחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש שבתו בבית ד' כל ימי חיי לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו"; "אגורה באהלך עולמים"; "שמחתי באומרים לי בית ד' נלך"; "יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך, למען אחי ורעי אדברה נא שלום כך למען בית ה' א-להינו אבקשה טוב לך"), מחייב ביראת הכבוד. כשאדם בא למקדש, הקב"ה מקבל פניו, מכניסו לביתו, מארחו. האדם נמצא כטרקלין של מלך. לכן ישנה חובת יראה: "ואת מקדשי תיראו"; "ואני ברוב חסדך אבוא ביתך אשתחווה אל היכל קדשך ביראתך". בית המקדש מחייב ביראה כי הוא מקדשו של הקב"ה. הרבה דברים נאסרו. אמנם בית הכנסת הוא ביתו של אדם. הכתוב קראו בית גדול ולא יותר. מקדש מעט. הוא מעט משום ששייך לאדם. בני העיר יכולים למכור (שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר), והוא ענין צדקה השייך לציבור. ישנה בו השראת השכינה, אבל שורה היא ברשותו ובביתו של האדם; היא באה אל האדם. נקח נא את מאמרם בברכות (ו, ב), "בשעה שהקב"ה בא בביהכ"נ ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס שנאמר מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה". הקב"ה בא לביהכ"נ, אבל איננו צריך לבוא למקדשו. שם ההשראה היא - בביתו של הקב"ה, כאן הוא בא אל ביתו של הציבור. לפיכך איננו מחייב ביראה, כיבוד סגי.

לשיטה זו של הרב סולובייציק ניתן להביא מספר השלכות הלכתיות אפשריות. במחזור ויטרי מופיע:

ויש גשים שמונעות מליכנס לבית הכנסת בימי נידותם. ואינם צריכות לעשות כן! דמה טעם הם עושות? אם מפני שסוברות הן שבית הכנסת יהי כמקדש - אפילו לאחר טבילה למה נכנסות בו והלא מחוסר כיפורים שטבל והעריב שמשו אם נכנס כרת, ואם-כן אל תכנסו בו לעולם עד שתביאו קרבן לעתיד לבא. ואם אינו כמקדש תכנסו ותכנסו... הא למדת שאינו כמקדש ויכולות הן להיכנס, אבל מ"מ מקום טהר הוא ויפה הם עושות. (סימן תצה)

ונראה שלפי חילוקו של הרב סולובייציק יש הסבר נגד למנהג זה. אמנם ביכ"נ הוא מקדש מעט אך הקב"ה 'מתארח' בביתו של האדם. ממילא הבית הוא גם של האישה בכל מצב גופני שלה ולכן אין להרחיק אותה מביתה.

נושא נוסף נוגע לשאלת הכנסת כלב נחיה לבית כנסת עבור עיוור. בעניין זה יש מחלוקת גדולה בין הרב משה פיינשטיין והרב ברייש⁴. מבוא שהרב סולובייציק התייחס לנושא ואמר שאין להכניס כלב נחיה ואמר שהמבחן לכך הוא שאדם לא היה מכניס לביתו הפרטי כלב כזה. בעקבות

⁴ אגרות משה או"ח ה"א, מה; חלקת יעקב או"ח לד. נושא זה מובא לרוב בהקשר של היחס ההלכתי לבעלי מוגבלות, וראה סיכום ממצא של הנושא בבלוג רב צעיר - http://ravtzair.blogspot.co.il/2010/10/blog-post_17.html, http://ravtzair.blogspot.co.il/2010/10/blog-post_26.html.

כך יש לבחון האם בימינו המציאות השתנתה. ייתכן ובעולמנו שערך הנגישות הינו משמעותי אדם היה מוכן להכניס לביתו, וכן למוסדות ציבוריים אחרים.⁵

⁵ ראה בעניין זה גם במאמרו של הרב שמואל רבינוביץ (רב הכותלל והמקומות הקדושים) בתחומין כט.